

Οι συγκρίσεις οδηγούν στο τέλος της λογοτεχνίας;

Είναι γνωστό σε όλους ότι οι συγκρίσεις μεταξύ λογοτεχνικών έργων αποτέλεσαν την πρωταρχική εκδήλωση της επιθυμίας γνώσης όχι μόνο της ετερότητας των λογοτεχνικών μορφών αλλά και της διάνυσης της απόστασης που τις χωρίζει, και συνιστούν (μεταξύ άλλων) αυτό που ονομάζουμε «ιστορία της λογοτεχνίας». Είναι δυνατόν η πορεία πάνω σ' αυτόν το δρόμο να οδηγήσει σ' ένα τέρμα, σ' ένα τέλος, στην ανεύρεση δηλαδή του πρώτου κειμένου από το οποίο προήλθαν τα υπόλοιπα; Ουσιαστικά δηλαδή στην αρχή της λογοτεχνίας; Η σύγχρονη θεωρία της λογοτεχνίας, στο μεγαλύτερο μέρος της και με διαφορετικά σκεπτικά, αποκλείει αυτή την προοπτική για πολλούς λόγους που δεν μπορούν ν' αναλυθούν εδώ. Η αντίστροφη, ωστόσο, κίνηση, δηλαδή από το παρελθόν προς το παρόν, δημιουργεί, με τον τρόπο που γίνεται κάθε φορά, εναύσματα για προβληματισμούς και διατύπωση απόψεων που τείνουν να γίνουν θεωρίες όχι τόσο για το παρελθόν της λογοτεχνίας όσο κυρίως για το μέλλον της.

Η διάχυτη αίσθηση ότι η λογοτεχνία διαβάζεται ολοένα κι από λιγότερους αναγνώστες, ότι η κοινωνική της επιρροή μειώνεται, ότι η λογοτεχνικότητά της αλλοιώνεται, υπάρχει εδώ και αρκετές δεκαετίες. Ήδη στα 1947, ο Jean-Paul Sartre διαπίστωνε στο έργο του *Τι είναι η λογοτεχνία*; ότι «[...] η λογοτεχνία αργοπεθαίνει. Όχι επειδή της λείπουν τα ταλέντα και οι καλές προθέσεις, αλλά επειδή δεν έχει τίποτα πλέον να κάνει στη σύγχρονη κοινωνία. Την ίδια στιγμή που ανακαλύπτουμε πόσο σημαντική είναι η πράξις [...] το κοινό μας καταρρέει και εξαφανίζεται, και εμείς δεν γνωρίζουμε πια κυριολεκτικά για ποιόν να γράψουμε».¹ Είναι η εποχή του *υπαρξισμού*, που τη διαδέχεται η περίοδος του *νέου μυθιστορήματος*, τάσεις και τεχνοτροπίες οι οποίες αξιολογήθηκαν, όπως θα δούμε, αρνητικά ως προς τη βιωσιμότητα της λογοτεχνίας στα 1960.² Ακολούθησε, στα 1968, *Ο θάνατος του συγγραφέα* από τον Barthes, που άνοιξε ουσιαστικά το δρόμο στην ανάπτυξη των θεωριών πάνω στην πρόσληψη, μεγεθύνοντας αντίστοιχα το ρόλο του αναγνώστη στον προσδιορισμό της αξίας του λογοτεχνικού έργου. Η φιλοσοφία της τέχνης και η θεωρία της λογοτεχνίας ασχολήθηκαν αρκετά με το θέμα. Η απαισιόδοξη αυτή διάθεση προήλθε κυρίως από τη διαπίστωση της ανατροπής του λογοτεχνικού κανόνα, που από τη δεκαετία του

’50 και εντεύθεν επιβεβαιώνεται ποικιλοτρόπως. Τα κοινωνικά συμφραζόμενα, αντίστοιχα, αλλάζουν και επηρεάζουν έμμεσα, και πολλές φορές άμεσα, την απήχηση της λογοτεχνίας στη μεταβιομηχανική κοινωνία. Αυτό φαίνεται πως είναι το σημείο έναρξης του βαθύτατου σκεπτικισμού με τον οποίο αντιμετωπίζεται η λογοτεχνική παραγωγή, και στον οποίο συνάπτονται προβληματικές που προέρχονται ουσιαστικά από την κοινωνιολογία ή την επιστήμη της επικοινωνίας. Ωστόσο, καλό θα είναι εδώ να διαπιστώσουμε ότι, σε κάθε περίπτωση προσέγγισης του ζητήματος, αίρεται (προσωρινά ίσως) η συνθήκη της αυτονομίας της λογοτεχνίας, που κι αυτή θεωρήθηκε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ως ένας παράγων της φθίνουσας πορείας της.

Αλλά επειδή, παραταύτα, η λογοτεχνική παραγωγή συνεχίζεται, θα πρέπει να γίνουν σαφέστερα και τα κριτήρια πρόσληψής της. Η μονολεκτική απάντηση στο ερώτημα «μου αρέσει ή όχι το τάδε έργο;» μοιάζει να είναι πάντα ένας ασφαλής δείκτης της κατά μέτωπον αντιμετώπισης του λογοτεχνικού έργου από τον μέσο αναγνώστη. Το γιατί, είτε στη μία περίπτωση είτε στην άλλη, είναι ασφαλώς δουλειά φιλολόγων, συγκριτολόγων, θεωρητικών της λογοτεχνίας και κριτικών. Η με κάθε τρόπο επέμβαση στο λογοτεχνικό έργο από την πλευρά των παραπάνω καθορίζει, σε σημαντικό βαθμό, την εμβέλειά του και την παρουσία του στη συλλογική μνήμη. Εξάλλου, ο προβληματισμός πάνω στο τέλος της λογοτεχνίας που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια σε διάφορες χώρες βασίζει, σε μεγάλο μέρος, την επιχειρηματολογία του πάνω στα κριτήρια πρόσληψης που κάθε φορά ενεργοποιούνται και προέρχονται, όπως είναι γνωστό, και από χώρους εξωλογοτεχνικούς.

Ωστόσο, μια εκ των ένδον θεώρηση της ιστορίας της λογοτεχνίας, σε συνδυασμό με τα παραπάνω, είναι δυνατό να αποτελέσει μια διαφορετική πρόταση στον προβληματισμό πάνω στο μέλλον της λογοτεχνίας. Μέσα σ’ αυτό ακριβώς το πλαίσιο εγγράφεται το βιβλίο του γάλλου καθηγητή συγκριτικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού William Marx, με τίτλο *Αποχαιρετισμός στη λογοτεχνία. Ιστορία μιας υποβάθμισης 17ος-20ός αιώνας*, που κυκλοφόρησε στη Γαλλία το 2005 και έχει γίνει τον τελευταίο καιρό, τόσο σ’ επιστημονικά περιοδικά όσο και σε ΜΜΕ, αντικείμενο συζητήσεων γύρω από το ρόλο που παίζει η λογοτεχνία στις σύγχρονες κοινωνίες.

Ο συγγραφέας εδράζει την προβληματική του πάνω στη διαπίστωση ότι η λογοτεχνία καταγράφει, ήδη από τον 19ο αιώνα, μια συρρίκνωση της εμβλείας της στο κοινωνικό σύνολο, μια μείωση της εκτίμησης που η κοινωνία έχει γι’ αυτήν και της αξίας που της προσδίδει. Ο William Marx πιστεύει πως οι παράγοντες που συντελούν σ’ αυτή την υποβάθμιση είναι τρεις: ο ίδιος ο συγγρα-

φέας, που φαίνεται να εγκαταλείπει την τέχνη του, η εγκατάλειψη του πραγματικού και, τέλος, η ίδια η απόρριψη της λογοτεχνίας από την κοινωνία, που τη θεωρεί μια τέχνη υποβαθμισμένη.

Όπως είναι φανερό στη μελέτη, τα λογοτεχνικά κριτήρια διαπλέκονται με τα κοινωνικά, αφού ο συγγραφέας αποπειράται μια ριζική επαναθεώρηση του θετικού ιστορισμού και των σχέσεών του με τα κοινωνικά συμφραζόμενα ορισμένων περιόδων της ιστορίας της γαλλικής λογοτεχνίας που χρησιμοποιεί για την τεκμηρίωση των επιχειρημάτων του. Λόγου χάρη, προτείνει να ξαναδιαβάσουμε την ιστορία του μοντερνισμού από τον Ρεμπό ως τον Beckett (αλλά και τις καταβολές του), ως τον προγραμματισμό της διαδικασίας υποβάθμισης της λογοτεχνίας. Είναι χαρακτηριστικό αυτό που σημειώνει για τον Beckett: «Αν, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο συγγραφέα, ο Beckett ενσαρκώνει την υπερσυνειδητή λογοτεχνία στην οποία γεννήθηκε η εποχή των αποχαιρετισμών, είναι ακριβώς εξαιτίας της γλωσσικής και αισθητικής αποσταθεροποίησης στην οποία αποφάσισε να εγγράψει το έργο του [...] Έτσι μπόρεσε να εμφανιστεί ταυτόχρονα ως ο συγγραφέας του θανάτου της λογοτεχνίας αλλά και του θριάμβου της: όλα εξαρτώνται από την οπτική γωνία από την οποία θα τον θεωρήσει κάποιος» (σ. 177). Ο Marx τοποθετεί την αρχή της διαδικασίας μετάβασης από την ακμή στην παρακμή στον 18ο αιώνα και διακρίνει τρεις φάσεις: ανάπτυξη, αυτονομία και υποβάθμιση. Οι καθαυτοί όροι δεν είναι καινούργιοι. Είναι όμως πρωτότυπη η χρήση τους από το συγγραφέα, αφού επενδύει σ' αυτούς αντίστοιχες περιόδους της γαλλικής λογοτεχνίας, κάνοντας πάντα τις αναγκαίες συγκρίσεις με ομόλογές τους ευρωπαϊκές. Η ανάπτυξη, εν ολίγοις, αφορά το τέλος του 17ου αιώνα. Ως ορόσημο θεωρείται η δημοσίευση στα 1674 από τον Boileau της μετάφρασης της πραγματείας του Λογγίνου «Περί Ύψους». Ο Marx πιστεύει ότι η περίοδος από το 1674 ως το 1876, χρόνος έκδοσης του έργου «Προσευχή στην Ακρόπολη» του Ρενάν, είναι εκείνη της αποθέωσης της λογοτεχνίας. Ο Marx αναφέρει ως χαρακτηριστικό γεγονός αυτής της περιόδου τη γεμάτη τιμή και δόξα πανηγυρική επανένταξη του Βολτέρου στη Γαλλική Ακαδημία και τη Γαλλική Κωμωδία, στα 1778, ύστερα από τους χρόνους εξορίας.

Η κατάκτηση της αυτονομίας γίνεται μέσα στον 19ο αιώνα διαμέσου εννοιών όπως «η τέχνη για την τέχνη» (1804), ή με τη βοήθεια του ριζοσπαστικού χαρακτήρα του ευρωπαϊκού συμβολισμού, ή ακόμα χάρη στη σύνδεσή της με την αυτοαναφορική λογοτεχνία των αρχών του 20ού αιώνα, τον Προυστ ή τον Τόμας Μαν. Είναι η εποχή της παντοδυναμίας και της πλήρους εμπιστοσύνης που απολαμβάνει η λογοτεχνία από το κοινωνικό σύνολο. Η εποχή της υπο-

βάθμισης, που τη διαδέχεται, στα τέλη του 19ου αιώνα, χαρακτηρίζεται πρώτα από την αμφισβήτηση κι ύστερα από το τέλος της γραφής.

Ο Marx διαπιστώνει ότι «αν η γραφή, ο συγγραφέας και η κριτική είχαν μια γέννηση, θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν ένα τέλος – ή τουλάχιστο να μετασχηματιστούν σε σημείο που να μην έχουν τίποτε κοινό με την αρχική τους φύση» (σσ. 144-145). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι πρωτοπορίες του 20ού αιώνα συνέβαλαν στο θάνατο της γραφής και στην απαξίωση της λογοτεχνίας. Ομοίως, στο β' μισό του 20ού αιώνα, η σιωπή, το άρρητο, τα λεκτικά παιχνίδια, το Ουλίρο, ο μινιμαλισμός κ.ο.κ. ευνοούν «μια επίδειξη της μορφής [που] απαντά συμμετρικά στη γοητεία για το κενό και τη σπέκουλα» (σ. 152).

Αντίστοιχα, η κριτική είναι καταδικασμένη σε διαρκή αντιπαράθεση με τη λογοτεχνία μέχρι τελικής πτώσεως. Κι αυτό γιατί μιλά για το έργο από μια εσωτερική προς αυτό θέση με κίνδυνο να το επαναλαμβάνει με δικά της λόγια, είτε συγχωνεύεται μ' αυτό, είτε διογκώνεται υπέρμετρα εις βάρος της λογοτεχνικής μορφής, είτε απλώς καταγράφει την απώλεια του νοήματος ή ακόμα εγκαταλείπει την πραγματική αποστολή της για να ασχοληθεί με την ανθρωπολογική προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου, όπως γίνεται με τις πολιτισμικές σπουδές (cultural studies).

Παρά ταύτα ο Marx δεν πιστεύει στο οριστικό τέλος της λογοτεχνίας. Τελειώνει το βιβλίο του ως εξής «Πρέπει να συνεχίσω, δεν μπορώ να συνεχίσω, θα συνεχίσω.» Έτσι καταλήγει ο Beckett στον *Ακατονόμαστο*: χωρίς να καταλήγει. Η αλληγορία είναι καθαρή: σήμερα, ο Αρθούρος Ρεμπό, ο κύριος Τεστ και ο λόρδος Chandos δεν θ' αποχαιρετούσαν πλέον τη λογοτεχνία. Παρότι απογοητευμένοι από τις απερίοριστες βλέψεις της, από το να μην έγραφαν τίποτε, θα προτιμούσαν να γράφουν πάνω στο τίποτε. Είναι ήδη κάτω» (σ. 181).³

Παρά τον εμφανή παραγκωνισμό της κοινωνικής διάστασης και τον υπερτονισμό της εσωτερικής λειτουργίας της λογοτεχνίας, η προσέγγιση του Marx θέτει έμμεσα όλα τα ζητήματα που βρίσκονται σε άμεση ή έμμεση σχέση με τη λειτουργία της λογοτεχνίας: δημιουργία και κατάρριψη του λογοτεχνικού κανόνα, αποδοχή της προσληπτικής λειτουργίας και τέλος θέση του έργου στη συλλογική μνήμη. Ζητήματα για τα οποία η ίδια η συγκριτική φιλολογία έχει δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις, αναζητώντας κάθε φορά τα δεδομένα της μορφής και τις προϋποθέσεις λειτουργίας της σε διαφορετικές εθνικές λογοτεχνίες. Η συγκριτολογική έρευνα προϋποθέτει τη ζωή των κειμένων, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως όργανο μέτρησης της επιβίωσής τους.

Είναι, ωστόσο, προφανές ότι τα τελευταία εξήντα χρόνια, όπως ήδη ειπώθηκε, παρατηρείται μια βαθμιαία αποσύνδεση της λογοτεχνίας από το κοινό,

χάρη ή εξαιτίας των πρωτοποριακών κινημάτων, της εντονότερης ύπαρξης της λεγόμενης λογοτεχνίας για τις μάζες και των τηλεοπτικών αφηγήσεων που καλύπτουν τον ελεύθερο χρόνο του ατόμου. Ακριβώς, ο χρόνος που διατίθεται για την ανάγνωση ελαττώνεται σημαντικά εξαιτίας των κοινωνικών δεδομένων που συνεχώς αλλάζουν εις βάρος του αναγνώστη. «Διαβάζω» δεν σημαίνει περνά από τη μία πρόταση στην άλλη αλλά απολαμβάνω, σημασιοδοτώ, εντάσσω το κείμενο στο ψυχοδιανοητικό σύμπαν μου. Όλες αυτές οι διεργασίες, που φαίνονται τόσο φυσικές, δεν είναι πάντοτε πραγματοποιήσιμες, τουλάχιστο για ένα μεγάλο μέρος του κοινού. Όπως φαίνεται, όσο τα οικονομικά και πολιτικά δεδομένα μιας κοινωνίας αλλάζουν τόσο η σύνδεση λογοτεχνίας και κοινού γίνεται δυσδιάκριτη. Η συρρίκνωση του ελεύθερου χρόνου και η βαθμιαία επικράτηση της κοινωνίας της αγοράς οδηγούν στην απομάκρυνση του ατόμου από τη λογοτεχνία και την τέχνη γενικότερα. Εδώ επομένως επαληθεύεται η παραπάνω γνώμη του Sartre, που στο μεταξύ διευρύνθηκε από άλλους επιστήμονες και τεκμηριώθηκε με ανάλογες έρευνες. Επαληθεύεται επίσης η σχέση κοινωνίας και λογοτεχνίας, που παραμένει στην αρχή κάθε ανάλογης δραστηριότητας αλλά και προσέγγισης του θέματος που μας απασχολεί. Ο Eagleton λ.χ. αποφαινεται ότι «καθώς η τέχνη ενσωματωνόταν ολοένα και λιγότερο σ' έναν πολιτισμό για τον οποίο αξία ήταν οτιδήποτε αποφάσιζε η αγορά, ήταν ικανή να στρέψει αυτήν ακριβώς τη μη αναγκαιότητά της σε ένα είδος αρετής. Μπορούσε να υποστηρίξει το τυχαίο, την άσχετη λεπτομέρεια, το μεγαλοπρεπώς άσκοπο, τη θαυμαστή εξαίρεση».⁴ Ίσως είναι αυτό που κάνει και τον Kernan να διαπιστώνει ότι «ενώ η λογοτεχνία στο παρελθόν αντιμετωπιζόταν ως κάτι το εξαιρετικό, τώρα συγκαταλέγεται ανάμεσα στους διεφθαρμένους θεσμούς του καπιταλισμού».⁵

Ένας άλλος παράγων που, όπως φαίνεται, συνέτεινε στη φθορά της λογοτεχνίας και στη συρρίκνωση του status της είναι ο ρόλος της κριτικής. Υπάρχει σχεδόν ομοφωνία των θεωρητικών για τον αρνητικό ρόλο της στον προσδιορισμό της αξίας και της εμβέλειας της λογοτεχνίας, αφού όλοι αναγνωρίζουν τον ανταγωνισμό μεταξύ τους. Ο κριτικός λόγος χρησιμοποίησε το λογοτεχνικό κείμενο, μέσα από τη διαδικασία της ερμηνείας, προκειμένου να τονίσει ή να προβάλει συγκεκριμένες ιδεολογικές θέσεις. Ο Kernan είναι κατηγορηματικός πάνω σ' αυτό: «Με αυτό τον τρόπο η λογοτεχνία στερήθηκε του περιεχομένου της για λογαριασμό κοινωνικών και πολιτικών αγώνων οι οποίοι θεωρούνται πιο σημαντικοί από τα ίδια τα κείμενα, και για τους οποίους τα κείμενα είναι, στην πραγματικότητα, μόνον τα μέσα για την ευόδωση ενός υψηλότερου σκοπού».⁶

Χωρίς να γενικεύουμε αυτή τη θέση, θα λέγαμε ότι από τη στιγμή κατά την

οποία ο κριτικός λόγος (και σ' αυτόν εντάσσω κάθε ολοκληρωμένη πρόταση επιστημονικής προσέγγισης της λογοτεχνίας) θεωρείται ότι βρίσκεται σε μια σχέση ισοτιμίας με τη λογοτεχνική παραγωγή, ο ανταγωνισμός είναι σχεδόν αναπόφευκτος. Στην εποχή μας, εξάλλου, η κριτική θεωρία, η οποία τροφοδοτείται ουσιαστικά από τη λογοτεχνία, έχει πρακτικά αυτονομηθεί και αυτοαναπαράγεται, αγνοώντας, τις περισσότερες φορές, την ίδια τη λογοτεχνική παραγωγή και φυσικά την ιστορία της λογοτεχνίας. Σε άλλες βέβαια περιπτώσεις, η ανεπάρκειά της δημιουργεί ένα αποτέλεσμα κατώτερο των προσδοκιών του μέσου αναγνώστη.

Από την πλευρά του ο Χάρολντ Μπλουμ διευρύνει τους παράγοντες που, κατά τη γνώμη του, συντελούν στο τέλος της λογοτεχνίας. Συνδέει την άνθηση των *πολιτισμικών σπουδών* με την καθίζηση της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στα πανεπιστήμια της Αμερικής, γεγονός που, μακροπρόθεσμα, θα έχει ως συνέπεια την ουσιαστική συρρίκνωση των προγραμμάτων διδασκαλίας, τη μείωση του αριθμού των πανεπιστημιακών καθηγητών και, εν τέλει, την έλλειψη κάθε ενδιαφέροντος για την ίδια τη λογοτεχνία. Γράφει σχετικά: «Τα τμήματα που σήμερα ονομάζουμε *τμήματα Αγγλικής* θα ονομαστούν *τμήματα Πολιτισμικών Σπουδών*, όπου τα κόμιξ του Μπάτμαν, τα θεματικά πάρκα με θέμα τους μορμόνους, η τηλεόραση, το σινεμά και η μουσική ροκ θα πάρουν τη θέση του Τσόσερ, του Σέξπιρ, του Μίλτον, του Γουέρντογουορθ και του Ουάλας Στίβενς».⁷

Ο Μπλουμ επισημαίνει την έλλειψη ενδιαφέροντος για τη λογοτεχνία από τους ίδιους τους φοιτητές, υποδεικνύοντας, αν όχι καταγγέλλοντας, μ' αυτό τον τρόπο τον *αδύναμο κρίκο* στην αλυσίδα της αναπαραγωγής της. Θεωρεί ότι δεν υπάρχει πια ενδιαφέρον για την ανάγνωση της λογοτεχνίας και ότι οι φοιτητές της τη χρησιμοποιούν ως μέσο εισχώρησης σε άλλες ανθρωπιστικές επιστήμες, χωρίς, ωστόσο, επιτυχία: «Για ποιο λόγο οι φοιτητές της λογοτεχνίας έχουν γίνει ερασιτέχνες πολιτικοί επιστήμονες, ημιμαθείς κοινωνιολόγοι, ανίκανοι ανθρωπολόγοι, μέτριοι φιλόσοφοι και επαιρόμενοι ως ιστορικοί της κουλτούρας είναι ένα δυσεξήγητο ζήτημα που με προβληματίζει, ωστόσο προκαλεί κάποιες πρώτες σκέψεις. Θα έλεγα λοιπόν ότι αποστρέφονται τη λογοτεχνία, ή ντρέπονται για τη λογοτεχνία, ή δεν τους αρέσει καθόλου να διαβάζουν λογοτεχνία. Το να διαβάζουν ένα ποίημα ή ένα μυθιστόρημα ή μια σεξπική τραγωδία είναι γι' αυτούς μια άσκηση ανεύρεσης πλαισίων και αναφορών, αλλά όχι με τη λογική έννοια της εύρεσης ικανοποιητικών πλαισίων αναφοράς τα οποία λειτουργούν συμπληρωματικά».⁸

Ουσιαστικά ο Μπλουμ θέτει εδώ το θέμα της αυτονομίας της επιστήμης της φιλολογίας σε συνδυασμό με την πρόσληψή της που θα βασίζεται σε αισθητικά

κίνητρα. Η ελάττωση του ενδιαφέροντος τόσο για την ίδια τη λογοτεχνία όσο και για την επιστημονική μελέτη της συντελούν ανεπιφύλακτα στη μείωση του ρόλου και της αποστολής της στις σύγχρονες κοινωνίες. Ο Μπλουμ είναι προφανώς εναντίον των μη αισθητικών αναγνώσεων και αναλύσεων της λογοτεχνίας. Κύριος στόχος του είναι η κοινωνιολογική και δη η μαρξιστική προσέγγισή της, στην οποία καταλογίζει τη μεγαλύτερη ευθύνη για τη μετατόπιση από το αισθητικό στο κοινωνικό των φιλολογικών σπουδών και, κατά συνέπεια, στην απομάκρυνση αναγνωστών, φοιτητών και καθηγητών από τη μελέτη της, ενώ ταυτόχρονα προβαίνει σε μια σκληρή κριτική εννοιών που προέρχονται από τη μαρξιστική ανάλυση, όπως λ.χ. αυτή του *πολιτισμικού κεφαλαίου*: «Φαίνεται ότι από τη στιγμή που κανείς μιλά για πολιτισμική κριτική και πολιτισμικό υλισμό θα πρέπει να περάσει κατόπιν στην ιδέα του πολιτισμικού κεφαλαίου. Όμως ποια είναι η *υπεραξία* που προέκυψε από την εκμετάλλευση ώστε να συσσωρευτεί το πολιτισμικό κεφάλαιο; Ο μαρξισμός, περιώνυμος ως κραυγή οδύνης παρά επιστήμης, είχε τους ποιητές του, αλλά το ίδιο συμβαίνει σε κάθε μείζονα θρησκευτική αίρεση. Όταν κανείς μιλά για πολιτισμικό κεφάλαιο, ή κάνει χρήση μιας μεταφοράς ή δηλώνει μια ανούσια κυριολεξία».⁹

Ο ριζοσπαστικός τόνος των παραπάνω διατυπώσεων οδηγεί αναπόφευκτα στο άλλο άκρο. Σ' εκείνο της παραγνώρισης ή υποβάθμισης των κοινωνικών συνιστωσών που πάντα καθόριζαν τη λογοτεχνική δημιουργία. Η ελάττωση του αριθμού των αναγνωστών της λογοτεχνίας οφείλεται ασφαλώς και στην επίδραση των άλλων τεχνών που εξαρτώνται από αυτήν ή βρίσκονται σε ανταγωνισμό μαζί της, όπως για παράδειγμα οι κινηματογραφικές ή οι τηλεοπτικές διασκευές της, που συνήθως βασίζονται σε μια διαφορετική διαχείριση της λειτουργίας της μυθοπλασίας. (Ας θυμηθούμε τον *Χάρι Πότερ*, που γνώρισε πρώτα τεράστια κινηματογραφική επιτυχία και στη συνέχεια διαβάστηκε με πάθος το ίδιο το βιβλίο, και άλλες αντίστοιχες κινηματογραφικές ή τηλεοπτικές επιτυχίες).

Από την πλευρά του ο γάλλος θεωρητικός της λογοτεχνίας και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού (Paris XII) Denis Maingueneau, στο πρόσφατο βιβλίο του με τίτλο *Contre Saint Proust ou la fin de la littérature* (Εναντίον του Αγίου Προυστ ή το τέλος της λογοτεχνίας) (Παρίσι, Belin, 2006), μελετά τη λογοτεχνία μέσα στην εξέλιξή της ως κοινωνικού θεσμού, ως μιας «μηχανής» που συνδέεται με την αντίληψη για τα λογοτεχνικά έργα, τους δημιουργούς και τους κριτικούς. Ο τίτλος του βιβλίου του αντιστρέφει ειρωνικά τον τίτλο του γνωστού έργου του Προυστ *Contre Sainte Beuve* (Εναντίον του Αγίου Μπεβ), έργο στο οποίο ο γάλλος μυθιστοριογράφος στηλίτευε ένα συγκεκριμένο είδος

κριτικής που ασκούσε ο κορυφαίος για την εποχή του κριτικός, σύμφωνα με το οποίο το έργο ενός συγγραφέα αποτελεί ένα είδος αντικατοπτρισμού της ζωής του και μπορεί να εξηγηθεί μέσω αυτής. Η μέθοδος του *Sainte Beuve* βασίζεται στο βιογραφισμό και στην αναζήτηση των προθέσεων του συγγραφέα μέσα από το έργο του.

Ο Maingueneau εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η *Νέα Κριτική* (*Nouvelle Critique*) χρησιμοποίησε το συγκεκριμένο έργο του Προυστ και, μέσω αυτού, προβάλλει τις δικές του θέσεις οι οποίες αμφισβητούν την έννοια της λογοτεχνίας, όπως την καθιερώνει το έργο του Προυστ, αλλά την εγγράφουν σ' έναν κοινωνικό χώρο στον οποίο βρίσκονται ήδη σε λειτουργία οι τεχνολογίες της επικοινωνίας, οι πανεπιστημιακοί θεσμοί και γενικώς όλοι οι τρόποι επισημοποίησης του ρόλου των παραγόντων που συντελούν στην παραγωγή και πρόσληψή της. Ο γάλλος θεωρητικός ασκεί κριτική στις δύο όψεις του *εγώ* (του κοσμικού και του λογοτεχνικού) που υπάρχει στο παραπάνω έργο του Προυστ, επειδή έμμεσα αναπαράγουν το δίπολο *ζωή και έργο*, ενώ αντίθετα πριμοδοτεί την έννοια του λογοτεχνικού θεσμού. Εξάλλου, πιστεύει πως το τέλος των μεγάλων αντιπαραθέσεων στο χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας αντανακλά μια πραγματική έλλειψη ενδιαφέροντος για το μέλλον της ίδιας της λογοτεχνίας, η οποία πάντα υπήρξε το αντικείμενο της θεωρίας. Ούτε θεωρία ούτε λογοτεχνία λοιπόν.

Όπως κι άλλοι θεωρητικοί, ο Maingueneau πιστεύει πως η τεχνολογία της επικοινωνίας αναπτύσσεται εις βάρος της ίδιας της λογοτεχνίας περιορίζοντας σημαντικά το χώρο δραστηριοποίησης της. Η κριτική ενός συγκεκριμένου τύπου κριτικής είναι δυνατό να αποτελέσει πρόταση επαναπροσδιορισμού του ρόλου της λογοτεχνίας;

Από τα παραπάνω γίνεται, νομίζω, σαφές ότι η συνθετότητα του προβλήματος παραπέμπει και σε αντίστοιχες προσεγγίσεις ερμηνείας και κατανόησης του φαινομένου. Είδαμε αρκετά καθαρά ποιος ήταν και είναι ο ρόλος της κριτικής στη βαθμιαία ελάττωση του ενδιαφέροντος για τη λογοτεχνική παραγωγή. Πώς η ίδια η κριτική με τις ποικίλες επιλογές της συνετέλεσε στη δημιουργία πρότυπων αλλά και στην κατάργησή τους, συνεπιφέροντας μια αντίστοιχη πτώση της σημασίας του ρόλου της λογοτεχνίας. Επομένως, η προσέγγισή μας στο θέμα πρέπει να γίνει υπό το φως των παραπάνω διαπιστώσεων και κυρίως ισορροπώντας ανάμεσα στο ατομικό και το κοινωνικό, αφού και τα δύο προσδιορίζουν την παραγωγή και την πρόσληψη της λογοτεχνίας. Απλώς η προβληματική μας διευρύνεται σημαντικά από τα δεδομένα της τεχνολογίας που επενδύονται στη λογοτεχνική επικοινωνία, αλλάζοντας δραματικά την όψη της και τις συνθήκες λειτουργίας της.

Σε κάθε περίπτωση όμως, είτε πρόκειται για τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες είτε για το ρόλο της κριτικής, οφείλουμε, νομίζω, να κάνουμε ορισμένες διαπιστώσεις, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε καλύτερα το ζήτημα. Πιστεύω πως ο διαρκής μετασχηματισμός των λογοτεχνικών μορφών ακολουθεί μια πορεία παράλληλη με αυτή της κοινωνικής εξέλιξης. Η λογοτεχνία υφίσταται έμμεσα τις κοινωνικές εξελίξεις και αυτές επηρεάζουν αναπόφευκτα τη λειτουργία της πρώτης. Οι αλλαγές των λογοτεχνικών μορφών εμφανίζονται ως έμμεσα αποτελέσματα κοινωνικών διαδικασιών που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του λογοτεχνικού γούστου. Αν οι κοινωνικές προτιμήσεις για τη λογοτεχνία φθίνουν, υπεύθυνη γι' αυτό δεν είναι μόνον η λογοτεχνία αλλά ένα πλήθος παραγόντων που δρουν γύρω απ' αυτήν. Αλλά και ο ρόλος του συγγραφέα, της γραφής, του αναγνώστη και του κριτικού αλλάζουν συνεχώς μορφή, κατάσταση και λειτουργία. Τα τελευταία εξήντα χρόνια είδαμε το «θάνατο του συγγραφέα», τις μεταλλάξεις και αλλοιώσεις της γραφής, τη συρρίκνωση του αναγνώστη και, εντέλει, την αμηχανία του κριτικού. Όλα αυτά σίγουρα δεν ευνοούν την ανάπτυξη της λογοτεχνίας. Επιπλέον, σήμερα, στο χώρο του διαδικτύου παίζεται ένα άλλο παιχνίδι, αυτή τη φορά με πρωταγωνιστή τη γραφή και δευτεραγωνιστές το γράφοντα και τον αναγιγνώσκοντα. Πρόκειται γι' αυτό που ο Jay David Bolter ονομάζει *διαδραστική μυθοπλασία*, σύμφωνα με την οποία «ο υπολογιστής παρέχει στον αναγνώστη την ευκαιρία να παρέμβει στο ίδιο το κείμενο, μια παρέμβαση που δεν είναι εφικτή στην τυπογραφία, όπου το κείμενο βρίσκεται σ' ένα επίπεδο μη προσβάσιμο στον αναγνώστη».¹⁰ Σ' αυτή την περίπτωση, προφανώς, μεταβάλλεται αισθητά ο ρόλος του συγγραφέα και του αναγνώστη, αφού τα όρια μεταξύ τους δεν είναι με σαφήνεια καθορισμένα και οι λειτουργίες τους αλληλοεπικαλύπτονται. Συμβαίνει δηλαδή εδώ σε μικροκλίμακα, και με μεγαλύτερη ταχύτητα, αυτό που λαμβάνει χώρα, ως ιστορικό φαινόμενο, σε μια προοπτική δεκαετιών, δηλαδή η μετατροπή του αναγνώστη σε συγγραφέα, με τη μεσολάβηση βέβαια κι άλλων κοινωνικών λειτουργιών και διεργασιών. Αυτό, νομίζω, δείχνει την ταχύτητα των αλλαγών που συμβαίνουν με κέντρο το λογοτεχνικό κείμενο, κάτι αδιανόητο για την πριν από εξήντα χρόνια εποχή. Η βαθμιαία αποδέσμευση από την τυπογραφία και η προσχώρηση στην ηλεκτρονική γραφή αλλάζουν, επιταχύνοντας, τους όρους της λογοτεχνικής επικοινωνίας. Η ολοένα αυξανόμενη χρήση της ηλεκτρονικής γραφής μεταβάλλει, καθώς είδαμε, τους βασικούς όρους πρόσληψης του λογοτεχνικού έργου. Ταυτόχρονα αναπροσανατολίζει βασικές τοποθετήσεις της θεωρίας της λογοτεχνίας. Ομοίως μεταβάλλεται, χωρίς να καταργείται, και η εμπορευματική σχέση του ατόμου με το βιβλίο ως πραγματικό προϊόν. Σε κάθε περίπτωση, επομένως, η εμπορευμα-

τική σχέση ανάμεσα στο λογοτεχνικό προϊόν και το χρήστη του παραμένει αδιατάρακτη και βεβαία καθοριστικής σημασίας για το μέλλον και των δύο.

Συνιστούν όμως όλα τα παραπάνω το τέλος της λογοτεχνίας; Κανείς δεν θα μπορούσε σήμερα με βεβαιότητα να ισχυριστεί κάτι τέτοιο, όπως άλλωστε κανείς δεν θα μπορούσε να φανταστεί το 1947 το ρόλο των υπολογιστών στη λογοτεχνική παραγωγή. Οι εξελίξεις που συμβαίνουν σήμερα στο χώρο αυτό δεν οφείλονται μόνο στη δράση της ίδιας της λογοτεχνίας αλλά στη συνέργεια και άλλων παραγόντων που βρίσκονται έξω από αυτήν και που συνάπτονται μ' αυτήν στη δημιουργία μιας νέας πραγματικότητας. Όσο οι κοινωνικές δομές επιτρέπουν την ύπαρξη της τέχνης και της λογοτεχνίας, αυτή θα αναπαράγεται, ενδεχομένως μέσα σε διαφορετικά περιβάλλοντα από αυτά που γνωρίζουμε. Το μάθημα της εποχής μας είναι ότι η τεχνική και οι δυνατότητές της επιδρούν καθοριστικά στην εξέλιξη των λογοτεχνικών μορφών. Όπως και με άλλες μορφές του πνεύματος και της επιστήμης, η λογοτεχνία και η τέχνη εισήλθαν ήδη στην εποχή κατά την οποία η τεχνική διεκδικεί ένα σημαντικό τμήμα της λογοτεχνικής πραγμάτωσης, δηλαδή κατ' επέκταση του αισθητικού αποτελέσματος, που βασίζεται, όπως είναι γνωστό, στην πρόκληση της αισθητικής συγκίνησης. Οποιαδήποτε, επομένως, πρόβλεψη για μια οριστική κατάσταση, ιδιαίτερα στο χώρο της τέχνης, παραμένει αβέβαιη, όσο η τέχνη είναι στενά δεμένη με τις εξελίξεις της τεχνικής και της κοινωνίας.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι λογοτεχνικές συγκρίσεις υφίστανται αναπόφευκτα τον αντίκτυπο της παρουσίας της τεχνικής. Μακροπρόθεσμα, έννοιες όπως η εθνική λογοτεχνία υποχωρούν υπό το βάρος της παγκοσμιοποιημένης διαδικτυακής γραφής, που είναι έτοιμη να αλλάξει, ανά πάσα στιγμή, και να γίνει αντικείμενο κριτικής όχι από τον τάδε γνωστό κριτικό αλλά από τον ανώνυμο χρήστη-αναγνώστη του διαδικτύου. Οι συγκρίσεις όμως, γι' άλλη μια φορά, υπηρετούν την ίδια τη λειτουργία της λογοτεχνίας και αναδεικνύουν τις ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητές της. Όντας μια εκ των υστέρων πράξη, δεν μπορούν να οδηγήσουν στο τέλος της λογοτεχνίας, μπορούν όμως να πιστοποιήσουν ορισμένα χαρακτηριστικά του, να σημάνουν το τέλος μιας εποχής, ενός κανόνα, μιας αισθητικής στάσης, και την αρχή ενός άλλου. Κι αυτό διότι η λογοτεχνία, οριζόμενη ως ένα σύνολο λόγων που η ίδια η κοινωνία καθιερώνει χάρη στη λογοτεχνικότητά τους, προϋποθέτει έναν αριθμό κωδίκων πέραν αυτού της γλώσσας. Στη διαδικτυακή εποχή μας, η λογοτεχνική δημιουργία χρησιμοποιεί μη λογοτεχνικούς κώδικες επικοινωνίας, οι οποίοι, ωστόσο, ενσωματώνονται στη γραφή και στην πρακτική της. Αντίστοιχα, η σύγκριση ανάμεσα σε δύο, ή περισσότερα, λογοτεχνικά έργα διαφορετικών γλωσσών

οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη της τα νέα αυτά χαρακτηριστικά της γραφής, τα οποία επιδρούν στην εμφάνιση και στην ανανέωση των λογοτεχνικών μορφών και εντέλει συντείνουν στη μεταμόρφωση της λογοτεχνίας. Πριν δούμε, επομένως, το τέλος της λογοτεχνίας, αν το δούμε, θα έχουμε δει σίγουρα πολλές, υποθέτω, μεταμορφώσεις της.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1 Μετ. Ευγενία Τσελέντη, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2006, σ. 319.

2 Βλ. *Ο θάνατος της λογοτεχνίας*, μετ. Αλέξης Εμμανουήλ, πρόλογος Χάρης Βλαβιανός, Αθήνα, Νεφέλη (Θεωρία-Κριτική), 2001, σ. 29.

3 Όλα τα αποσπάσματα και οι παραπομπές γίνονται στη γαλλική έκδοση: William Marx, *L'adieu à la littérature. Histoire d'une dévalorisation XVIIIe-XXe siècles*, Παρίσι, Les Editions de Minuit, 2005. Οι μεταφράσεις των παραθεμάτων είναι δικές μου.

4 *Μετά τη θεωρία*, μετάφραση-εισαγωγή Πέγκυ Καρπούζου, επιμέλεια-θεώρη-

ση μετάφρασης Άννα Τζούμα, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2007, σ. 141.

5 Ό.π., σ. 323.

6 Ό.π., σ. 321.

7 Χάρολντ Μπλουμ, *Ο δυτικός κανόνας. Τα βιβλία και τα σχολεία των εποχών*, μετ. Κατερίνα Ταβαρτζόγλου, εισαγωγή-επιμέλεια Δημήτρης Αρμάος, Αθήνα, Gutenberg, 2007, σ. 631.

8 Ό.π., σ. 634.

9 Ό.π., σ. 630.

10 *Οι μεταμορφώσεις της γραφής. Υπολογιστές, υπερκείμενο και αναμορφώσεις της τυπογραφίας*, μετ. Δημήτρης Ντούνας, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2007, σ. 211.

S O M M A I R E

Z. I. SIAFLÉKIS: Les comparaisons littéraires conduisent-elles à la fin de la littérature ?

Réflexion sur l'état de la littérature au niveau institutionnel et artistique. La comparaison littéraire dans le contexte du déclin des études littéraires. Diverses formes du texte littéraire tant au niveau de la production que de la réception attestent du changement radical opéré par les média qui conduit à une nouvelle conception de l'expression littéraire dans un monde qui est en train de se transformer.